

Листопадове повстання 1918 р.: «петлюрівська авантюра» чи «національна революція»?

Як і більшість подій з історії Української революції 1917–1921 рр., повстання проти гетьмана у листопаді — грудні 1918 р. отримало різноманітні, часом протилежні, оцінки. Характер їх змінювався від повністю схвалюючих — народне повстання проти панівних реакційних класів, іноземних військ окупантів за збереження революційних здобутків, — до абсолютно негативних — «соціалістична гайдамаччина», бунт мас проти стабільного існуючого ладу, правової Української Держави. Така різноманітність поглядів була обумовлена, у першу чергу, дискусіями у період між світовими війнами серед політичної еміграції з України, яка репрезентувала собою соціалістичну, націоналістичну і консервативно-монархічну течії українського руху. Єдине, що їх об'єднувало — безпосередня участь у визвольних змаганнях 1917–1921 рр., а відтак — фактично повна неспроможність підніматися понад суперечки зі своїми земляками-опонентами. Тому варто самим неутверджені розібраться, чим ж було насправді повстання кінця 1918 р. — «національною революцією нашого народу» (популярна теза періодики доби Другої УНР) чи «бандитською авантюрою українських сепаратистів» (не менш популярний вислів проросійської преси Києва під час повстання).

Ініціаторами повстання проти гетьманського режиму стали представники українських соціалістичних партій: голова Українського національного союзу (УНС) Володимир Винниченко, член Центрального бюро Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) Микита Шаповал, директор департаменту в міністерстві шляхів Андрій Макаренко (УСС) і начальник Корпусу залізничної охорони генерал Олександр Осецький. Підготовку до організації повстання вони розпочали приблизно у середині жовтня 1918 р. На жаль, ми не маємо її точної дати. Один з дослідників, М.Стахів, вважає, що до цього «приступив гурток Макаренка, Шаповала і Винниченка цілком пізно, при самому кінці жовтня», тобто за два з половиною тижні до безпосереднього початку повстання. Його думку заперечує В.Прохода, котрий відмічає, що наприкінці жовтня до змовників приєдналися інші учасники; самі ж організатори почали діяти раніше¹.

Доказом правдивості останнього висновку служать спогади М.Шаповала. Він пише, що перша розмова з А.Макаренком і В.Винниченком з приводу організації повстання мала місце за кілька днів після відкриття Кам'янеч-Подільського державного університету² (яке відбулося 6 жовтня 1918 р.). Отже, можна припустити, що підготовка розпочалася приблизно у середині жовтня. Уся подальша розповідь Шаповала про організацію антигетьманського повстання свідчить про її тривалість. Що ж до останніх двох тижнів перед повстанням, то він згадує про особливо напруженну працю тих днів: «Доводилось буквально не спати: з восьмої години ранку бути на ногах до пізньої ночі, мати сотні побачень, чергувати в Национальному союзі, давати інструкції натякам, умовно, іноді відвертими словами, збирати відомості, відправляти делегації в Німеччину, в Ясси, на Кубань, посыпати по Україні, радитись з Центральним бюро (УПСР. — Р.В.), з Селянською спілкою і т.д. Те саме діялось з Винниченком».

До речі, хоча останній був головою УНС, ця організація спочатку до підготовки повстання залучена не була. Більшість у союзі вважала таку ідею нездійснимою та взагалі шкідливою. На таємному засіданні представників українських партій, що складали УНС, Винниченко і Шаповал виступили з доповіддю про поточний момент та наявну потребу повстання. Однак майже всі присутні висловилися проти, аргументуючи це небезпекою руйнації державного апарату, виникненням анархії і більшовизму в масах³.

Тим часом міжнародна ситуація навколо України змінилася. Поразка Центральних держав у першій світовій війні ставала неминучою. 29 вересня капітулювала Болгарія, а за нею Туреччина. 17 жовтня розпалася Австро-Угорська імперія та перетворилася на «Союз держав». Складалася важка ситуація і в Німеччині — за словами П.Скоропадського, «весна партія більше не грава ніякої ролі, а уся справа перейшла до рук соціалістичного міністерства Шнейдемана». Внаслідок послаблення позицій Німеччини — основної опори гетьмана — на нього посилився тиск з боку прихильників орієнтації на Антанту. Це було, у першу чергу, представники різних російських організацій в Україні, утворених утікачами з більшовицької Росії — «Монархічного блоку», «Наради членів законодавчих палат», «Російського союзу», «Союзу російського народу», «Союзу відродження Росії», «Національного центру», «Нашої батьківщини», «Ради державного об'єднання Росії» і т. ін.⁴ Головною метою цих організацій була боротьба за відродження «єдиної та неподільної Росії у старих кордонах».

Політична ситуація в Україні загострилася, що відбилося на діяльності уряду. 17 жовтня на засіданні кабінету міністрів було зачитано «Записку в справі зовнішньої політики України». Її авторами були десять міністрів кабінету, які вимагали допомоги російським політичним колам для боротьби з більшовиками під гаслом відновлення великої Росії. У «Записці» зазначалося, що «Україна може бачити свій добробут в добробуті інших «руських» держав, що постали на теренах колишньої Росії, і, зокрема, в добробуті Великоросії»⁵.

Наслідком незгод всередині уряду стала його відставка і сформування нового кабінету, до складу якого увійшли чотири представники УНС. Проте, отримавши портфелі у кабінеті міністрів, вони не змогли принципово вплинути на зміну політичного курсу гетьманського уряду. Черговим каменем споткання стало рішення Союзу скликати

17 листопада 1918 р. Український національний конгрес. На ньому передбачалося розглянути шість основних питань: сучасне міжнародне становище та його майбутні перспективи; форми державного будівництва в Україні; економічна політика; аграрна реформа; народне самоврядування в Україні й організація військових сил.

Павло Скоропадський згадував: «З розгляду програми та наступних дебатів і зі складу конгресу я зрозумів, що справа ясно і безперечно йде про повалення гетьманства». На думку гетьмана, у нового залишалося тільки два виходи. Перший — самому очолити український національний рух. У цьому випадку він мусив сам оголосити про скликання конгресу, доповнивши його склад представниками несоціалістичних партій. Однак, П.Скоропадський вважав, що це не виправить становища і не стане на перешкоду повстанню, про підготовку якого він мав відомості. До того ж він боявся, що, ставши на шлях поступок, він опиниться в руках людей, котрі, на його думку, «поведуть Україну до загибелі». Тому гетьман вирішив використати другий варіант — заборонити конгрес і спертися на офіцерські дружини, що формувалися в Києві й інших великих містах України з колишніх офіцерів російської армії. Завданням цих загонів була підтримка ладу та боротьба з проявами більшовизму. Крім офіцерських дружин, розпочалася організація Особливого корпусу з офіцерською метою боротьби з анархією у прикордонній смузі, а неофіційно — для подальшого розгортання під час наступу у майбутньому на Радянську Росію¹⁰.

14 листопада 1918 р. П.Скоропадський розпустив кабінет міністрів, у якому знову назрівала криза (за скликання Українського національного конгресу висловилися сім міністрів, проти — вісім), і підписав грамоту про федерацію Української Держави з майбутнім небільшовицьким Росією. У ній, зокрема, зазначалося, що Україні «перший належить виступити в справі створення Всеросійської федерації, кінцевою метою якої буде відновлення великої Росії. В досягненні цієї мети лежить запорука добробуту як всієї Росії, так і забезпечення економічно-культурного розвитку всього українського народу на місцях засадах національно-державної самобутності»¹¹.

Новий тимчасовий кабінет було доручено сформувати херсонському землевласникам, колишньому харківському губернатору Сергію Гербелью. 15 листопада новий уряд проголосив свою найближчу програму, у якій першочерговим завданням проголосувався відбудова Росії на федеративних засадах, щоправда, із «забезпеченням Україні її державності й національної самобутності»¹².

Що ж спонукало Павла Скоропадського відатися до різкої зміни курсу і з позицій відстоювання самостійності Української Держави перейти до проголошення ним федерації України з Росією? Розглядаючи дане питання, слід взяти до уваги міжнародний контекст подій. Нагадаємо, що 9 листопада у Німеччині вибухнула революція, в результаті якої владу кайзера Вільгельма II було повалено. А 11 листопада підписано Ком'єнське перемир'я, яке поклало край першій світовій війні, і того ж дня головне німецьке командування віддало наказ про евакуацію своїх військ зі Східного фронту. Одночасно у Яссах — тимчасовій столиці Румунії — мала відбутися нарада російських політичних діячів з представниками Антанти. З Києва до Ясс було виряджено посла Української Держави в США І.Коростовця для попередніх переговорів. Та його спіткала невдача. Французький консул Еміль Енно, котрий взяв на себе місію головного представника Антанти на півдні України, категорично заявив Коростовцеві: «Україна не мала ніколи своєї історії, ні національної окремісності. Вона була створена німцями. Уряд Скоропадського, як германофільський, має бути ліквідований». А англійський і французький посли підкреслили, що «Україна є частиною Росії... Україна николи не була державою і не може претендувати на визнання її державами Антанти»¹³. Цей факт підтверджує і гетьман, який згадує, що, коли 10-11 листопада з Ясс прибули ряд осіб, вони повідомили про небажання Антанти, і особливо Франції, вести переговори з українськими урядом, доки той стоїть на платформі самостійності; мовляв, «тильки федеративна Україна може мати успіх у них»¹⁴.

Отже, можна стверджувати, що на радикальну зміну гетьманського курсу істотний, якщо не вирішальний, вплив спровокувала несприятлива міжнародна ситуація для Української держави: з одного боку, революція у Німеччині та по-разука у війні стали кінцем її впливу на події в Україні; з іншого — опинившись унаслідок цього без підтримки і взагалі без регулярної армії, Павло Скоропадський вирішив шукати допомоги у колишніх союзників Російської імперії, які здавалися непереможними. У своїй країні, як вже зазначалося, гетьман, замість підтримки українського національного руху, визнав за краще спертися на офіцерські загони, а відтак, писав він, «для офіцерства російського складу я мусив негайно оголосити федерацію, через те, що мені прогротії вуха, якщо це буде зроблено, то увесь офіцерський склад постане стіною, заради Росії, за гетьманську Україну»¹⁵.

Питання про причини появи гетьманської грамоти від 14 листопада приділено таку увагу тому, що саме вона стала катализатором повстання, яке готовувалося. Але слід зазначити, що не всі дослідники і мемуаристи дотримуються цієї точки зору — існує думка про винадівку збігу в часі поведінки грамоти та початку повстання. Внести ясність у це питання чималою мірою заважає невизначеність точної дати утворення Директорії — колективного органу влади повсталих. Здавалося б, що правдиві дані знайдемо у спогадах двох основних організаторів антигетьманського повстання — В.Винниченка і М.Шаповала. Проте наведені ними дати суперечать одна одній: у першого це 13 листопада, у другого — 15 листопада.

У зв'язку з цим звернемося до спогадів Володимира Винниченка і спробуємо на їх підставі реконструювати хід подій. Автор пише, що після появі федеративної грамоти він скликав засідання УНС, на якому було вирішено «ухвалити всі заходи, зроблені до цього моменту в справі повстання й послати представників від кожної партії на тасмне засідання для вибору Директорії»¹⁶. І вже на тому засіданні було утворено Директорію.

Якщо взяти до уваги, що грамота гетьмана була оголошена 14 листопада (у своїх спогадах Скоропадський відзначає, що він написав її 13-го, вже після засідання ради міністрів), тобто десь у другій половині дня), то обидва засідання УНС ніяк не могли мати місце 13 листопада. Більш точними видаються мемуари Микити Шаповала. Він пише, що після оголошення 14 листопада грамоти після обіду того ж дня відбулося засідання Головної ради УНС, на якому

ческове засідання союзу було призначено на день 15 листопада. А на ньому ухвалено рішення про підготовку повстання і «на восьму годину вечора призначено конспіративне засідання президії Національного союзу разом з нашими представниками війська», на якому було сформовано Директорію¹⁸.

Досліджаючи цей момент, М.Стахів вказує на суперечність між спогадами М.Шаповалова та іншого активного учасника противетьманського повстання, командира Окремого загону січових стрільців Свена Коновалця. Так останній заявляє, що 15 листопада ввечері він вже вийшов з Києва разом із Винниченком до Білої Церкви. Звісно, напевно, не можна не поділитися зі Стаковим, який робить висновок про те, що вибір Директорії відбувся вночі з 14 на 15 листопада.

Стосовно ж тези про випадковість збурів позви грамоти від 14 листопада і утворення Директорії, то вона заперечується тією одностайністю, яку виявив Український національний союз у питанні організації повстання (згадаємо, як нещодавно більшість в УНС ще виступали проти). І тільки коли стало зрозумілим, що внаслідок зміни урядового курсу виникла загроза самостійності України, українські партії приєдналися до повстання.

Тасмне засідання президії УНС розпочалося 14 листопада о 20-й годині у приміщенні Міністерства шляхів. На цьому засіданні були присутні представники різних політичних партій, що входили в союз, і військові, які підтримували ідею повстання. Для керівництва повстанням вирішено було обрати Директорію, котра мала відігравати роль революційного уряду з усією повнотою влади. Головою Директорії обрано В.Винниченка, членами: С.Петлюру (принесенного Головним отаманом повстанських військ), а також Ф.Швеца, П.Андрієвського і А.Макаренка.

Для організації повстання Директорія війхала до Білої Церкви, де була дислокована основна військова опора повстанців — Окремий загін січових стрільців під командуванням С.Коновалця. В день від'їзду Директорії з Києва нею було ухвалено залишити тут Український військово-революційний комітет (УВРК). Комітет був заснований з метою «повести інтенсивну підготовку до всенародного повстання, як по Україні, так і в Києві». З моменту утворення він, як повідомлялося у звіті про діяльність комітету, «згідно ухвали Директорії, стає репрезентантом її у Києві, органом революційної боротьби за владу Директорії»¹⁹.

Завдяки роботі УВРК відозва Директорії до населення, написана В.Винниченком, вже 15 листопада телеграфом була поширенна по Україні. У ній Павло Скоропадський оголошувався «насильником і узуратором народної влади», а його уряд — антинародним та антинаціональним. Директорія закликала всіх чесних громадян, як українців, так і неукраїнців, «стати збройною дружною силою проти ворогів і злочинців народу» на захист незалежності української держави в формі Української Народної Республіки²⁰.

Ще одним документом новоутвореного повстанського органу влади був Універсал за підпіском Головного отамана С.Петлюри та начальника штабу республіканських військ О.Осьецького. Він також закликав «до боротьби за державну самостійність України, проти зрадника і узуратора, генерала Скоропадського», оголошеного Директорією поза законом «за головний державний злочин проти самостійної Української Народної Республіки, знищення її свободолюбивих установ, за заповнення тюрем найзбройніми синами України, за розстріл селян та паління сел каральними загонами, насильства над робітниками та сільськими людьми»²¹.

Збройне повстання проти гетьманського режиму розпочалося 16 листопада 1918 р. виступом січових стрільців у Білій Церкві, коли їх перша сотня без бою зайняла місто. Того ж дня ще один відділ Окремого загону січових стрільців відправився залишеним і зайняв вночі Фастів — важливий залишничий вузол. Вранці 17 листопада туди перебралися Директорія та решта січовиків, а у Білій Церкві залишилися сотники Бісик і Домарадський, котрі мали організувати повстанців і створювати з них військові відділи²².

18 листопада відбувся бій під Мотовилівкою на залишничому шляху Київ — Фастів. Проти авангарду січових стрільців (потири сотні, до 640 багнетів з бронепоїздом) було вислано загін князя Святополка-Мирського — до 600 багнетів російської офіцерської дружини, понад 1000 багнетів сердюцької дівізії, до 200 шабель, бронепоїзд²³. У підсумку гетьманський загін зазнав нищівної поразки.

Серйозний опір гетьманській війська вчинили наступаючим силам Директорії на фронти Жуляни — Юрівка 19 листопада. Однак, у другій половині місяця загони захисників гетьманського режиму вже не складали значної перешкоди повстанським військам. Як згадував О.Удовиченко, генерал армії УНР, «по оголошенні універсалу Директорії всі українські військові частини, а саме: Запорізький корпус, Чорноморський кіш, січові стрільці, старшини й вояки-сірорюпаники та інші, всі перейшли на бік Директорії. На її бік перейшли і кадри двох корпусів, сформованих гетьманом у Вінниці й Одесі»²⁴.

Фактично, на вдається задум Скоропадського повернутися на свій бік загони російських офіцерів. За даними гетьмана, на той час у Києві мешкало до 15 тисяч колишніх офіцерів російської армії. В той же час чисельність офіцерських дружин складала приблизно 3-4 тисячі чоловік²⁵. Багато російських військових просто не бажали підтримувати «українських сепаратистів» і йти на захист Української Держави. Тому, як вірно підмітив головнокомандуючий Добровольчої армії А.Денікін, «офіцерство не пішло нікуди. Ідеїне — із-за переконань, безпринципне — із-за шкурництва. У тому та іншому середовищі розпочався сильний відлив з України — одини до районів російських добровольчих армій, інших — у ті краї, де це не було примусової мобілізації, де можна було жити спокійно, служити у ресторанах, заробляти «на лоточі» та спекулювати»²⁶.

А тим часом на допомогу військам Директорії УНР почали прибувати народні маси, щоб взяти участь в антигетьманському повстанні. Член Стрілецької ради січових стрільців Осип Назарук так описував перші дні повстання: «Маси українських повстанців напливали зі всіх боків так скоро, що штаб Директорії втратив евіденцію щодо їх числа... Урядовці постачання, від яких найскоріше можна мати більш повну інформацію, відповідали, що зоріснуватися неможливо, бо різні відділи прохарчуються самі, одержуючи харчі від селян, а деякі забирають по дорозі гетьманські і німецькі магазини»²⁷.

24 листопада 1918 р. Директорія оголосила мобілізацію «всіх здатних до зброї громадян України від 20 до 35 років... з метою найкоріншого закріплення демократичного ладу на час до утворення постійної армії із чергових призовів»²⁸. У першій половині грудня чисельність повстанських формувань, за різними даними, сягала від 100 до 300 тис. чоловік. Однак існував інший бік справи — «для планового переведення мобілізації не мала Директорія відповідного апарату, не було відповідної кількості старшин і підстаршин, не було налагоджене теж діл з обговорення та обмундирування», — писав Є. Коновалець²⁹. Він зазначає, що Стрілецька рада була проти оголошення загальної мобілізації, — і, насамперед, через небезпеку появи недисциплінованих частин. З ним погоджується й інший відомий діяч УНР — Михайло Омелянович-Павленко: «З різних кінців сходилися під пропозицією всіх незадоволені режимом гетьмана, всі, хто так чи інакше вважав себе скривдженім, неоціненим по заслугах, а разом з тим чималою елементу від природи неспокійного, для якого хаос і анархія були рідною стихією»³⁰. Як бачимо, хоча оголошення мобілізації й сприяла швидкому розгортанню повстання по всій Україні, проте саме вона негативно вплинула на подальший стан військових формувань Української Народної Республіки, що вже незабаром дало катастрофічні наслідки.

До того ж, не варто забувати, що від імені республіканської армії діяли й різні дійсно бандитські загони, які сподівалися нажитися під час повстання. Користуючись непоінформованістю селян, вони називали себе «розвідкою армії УНР», «легіонерами» тощо та під виглядом реквізіцій грабували населення. Між тим начальник штабу Головної команди військ УНР О. Осецький запевняв, що республіканська армія «ничого ні в кого не реквізує. Коли б була потреба в тім, то це робитиметься щоразу тільки з окремого дозволу Директорії». Тож необхідно було від усіх підозріх осіб «вимагати відповідних документів і коли їх немає, то заарештовувати і віддавати під військовий суд»³¹.

Тим часом повстання тривало. Було вжито заходів щодо нейтралізації німецьких та австро-угорських військ, дух і дисципліна яких внаслідок революції в Австрії та Німеччині помітно підували. Вже 17 листопада було підписано угоду між Директорією і Великою радиою німецьких солдатів Києва, відповідно до якої німці обіцяли дотримуватися «суворого нейтралітету у боротьбі між українським республіканським урядом і гетьманським урядом». В свою чергу, Директорія зобов'язувалася зберігати німецьке майно й харчувати німецьких солдатів з «засобів краю»³². І хоча у багатьох частинах солдатські комітети, що утворилися в них, заявили про свій нейтралітет, подеколи все ж доходило до сутичок між німецькими та повстанськими військами. Це тривалося, перш за все, внаслідок того, що повстанці, всупереч запевненням Директорії, часто розброявали й громини австро-німецькі загони, забирали їх майно. Тому переговори між сторонами тривали й надалі. Тільки 11 грудня 1918 р. на конференції представників Директорії і вищого німецького командування, після докладної доповіді генерала Осецького про внутрішнє становище в Україні та її обговорення, було підписано угоду про залишення найближчим часом німецько-австрійськими військами території України. При цьому українським республіканським урядом обіцялося всіліке сприяння вільному виїзду військ до Німеччини³³.

З розвитком антигетьманського повстання чітко окреслися суперник Директорії УНР у боротьбі за владу — більшовики. Коли розпочалося повстання, вони, за словами радянського дослідника І. Рибалки, «в перші дні не змогли організаційно охопити величезну масу селян-повстанців». Тому більшовицькими організаціями, зокрема Кіївським обласним комітетом КП(б)У і обласним військово-революційним комітетом, був створений військово-політичний центр, котрий розгорнув агітацію серед повстанців. Всі загони, які стояли на позиціях радянської влади, «одержали вказівку влітися в загальну масу повстанців і, зберігаючи свою організаційну самостійність (внутрішній розпорядок, окремих начальників і т. ін.), вести роботу по засточенню на свій бік якомога більшої кількості учасників боротьби проти гетьманщини»³⁴ методи контролю харчових виробництв³⁵.

Повстання між тим наближалося до свого логічного завершення. Ще 20 листопада повстанські війська підійшли до Києва і почали його облогу. В самому місті УВРК підготував зустрічний виступ в ніч на 23 листопада, але гетьманський уряд зміг опанувати ситуацію й блокувати дії комітету. Зрештою боротьба навколо Києва набула позиційного характеру з частими атаками повстанців в районах передмістів селищ Красний Трактир, Голосіїве та Мишоловка. Протягом тижня, завдяки значному поповненню, Окремий загін січових стрільців розгорнувся в дивізію. З грудня з військ Директорії було створено Осадний корпус під командуванням Є. Коновалця. До його складу увійшли дивізії Січових стрільців, Чорноморський кіш, дві Дніпровські дивізії, Восьма піхотна дивізія (з кадрів колишньої гетьманської) та інші, загальна чисельність яких становила 50 тис. багнетів з 48 гарматами. Корпусова на початку грудня противостояла до 3 тис. багнетів, близько 80 шабель, 109 кулеметів і 43 гармати гетьманських формувань³⁶.

12 грудня 1918 р. Осадний корпус повів наступ на Київ. Після дводенних затяжних боїв дружини захисників української столиці були розбиті і 14 грудня о 13-ї годині гетьманське командування віддало наказ про припинення опору. Павло Скоропадський підписав своє зрешення від влади: «Я, Гетьман всієї України, на протязі семи з половиною місяців прикладав усіх своїх сил, щоб вивести край з того тяжкого становища, в якому він перебував. Бог не дав мені сил справитися із цим завданням, і нині я, з огляду на умови, які тепер склалися, керуючись виключно добром України, відмовляюсь від влади»³⁷. Після зрешення гетьмана легітимна влада Української Держави — рада міністрів з часу з С. Гербелем — ухвалила скласти з себе повноваження і передати владу Директорії³⁸.

Близько 15-ої години 14 грудня відійшли Дніпровські дивізії та Січових стрільців увійшли до Києва. Деякі загони російських офіцерів, навіть дивільчись на наказ командування, спробували й надалі чинити опір, але він був швидко придушений. Гетьманська держава Павла Скоропадського перестала існувати. Влада перейшла до Директорії й було відновлено Українську Народну Республіку.

Отже, спробуємо проаналізувати, чи дійсно необхідним було це повстання, яке принесло руйнацію державного апарату, подальшу анархізацію суспільно-політичного життя в Україні, прихід до влади українських соціалістів, котрі так і не змогли подолати внутрішній розбрат та сконсолідуватися перед новою загрозою більшовицької інтервенції з

Півночі? Можливо, насправді, якби вдалося встягти Українській Державі, то не було б подальшої кривавої війни на терені України та боротьби різних політичних сил за владу? Іншими словами, чи потрібна була ця «авантюра» купки опозиціонерів режимов Скоропадського, чи це дійсно було щось на кшалт «національної революції»?

На наш погляд, розглядаючи дане питання, не слід забувати й про об'єктивні чинники, здебільшого незалежні від волі організаторів повстання. У своїх спогадах М.Шаповал писав: «Ідея повстання носилась у повітрі увесь час. Маленкіми повстаннями були покрита Україна»¹. Проте сам виступам намагалися надати різні протиурядові сили — і більшовики, і ліве крило українських соціалістичних партій. Першим цього зробити не вдалося — проголошене ними на початку серпня 1918 р. всенародне повстання не розпочалось. Причинною цього були не тільки (і не стільки) слабкість позицій більшовизму серед українських селян, як наявність грізної сили — німецько-австрійської армії, ще здатної стимулювати стихійний екстремізм народних мас. Але у листопаді ситуація різко змінилася — революція у Німеччині й Австро-Угорщині, поразка у світовій війні негативно відбилися на психологічному стані та бойовому дусі іноземних вояків, которых більше цікавили вже не українські проблеми, а власне повернення додому. Тому Директорії так швидко (вже 17 листопада) вдалося укласти угоду про дотримання німецькою армією нейтралітету у боротьбі з тими, кого німці мали захищати.

Однак записувати успіхи повстання на рахунок іноземних військ означало б гризти проти істини. На заклик Директорії, як ми бачили, піднялася майже вся Україна — навіть значна частина тих, хто служив урядові П.Скоропадського, перейшли на бік повсталих (що виступали тепер, після федераційної грамоти гетьмана, як захисники української державності). Отже, здавалося б, ми маємо справу з типовими ознаками повстання нації. Але... чи можна стверджувати про існування єдиної нації, коли під впливом агітації, зовнішніх і внутрішніх перешкод її основні рушійні сили — селянські маси — почали так само швидко відходити від Директорії УНР, як нещодавно приставали до повстання, керованого нею? Найменшівши у політичному розумінні селянство пішло тоді за більш радикальними гаслами більшовиків.

Не було єдності і в українських політичних колах. Підіймаючи повстання, УНС намагався приєднати до нього якомога більше політичних сил і течій. Однак саме це пізніше відіграло свою трагічну роль. Відсутність єдності у проводі новопосталої держави на тлі розколу в народних масах спричинилася до того, що національна революція захлинулась на самому початку, тільки-но досягнувши своєї першочергової мети — повалення ненависного уряду.

- ¹ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. — Т.1. — Скрентон, 1962. — С.62.
² Брохода В. Уаги до праці д-ра Матвія Стакова «Україна в добі Директорії УНР» // Український історик. — 1967. — №2. — С.95.
³ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія // Вітчизна. — 1996. — №5-6. — С.129-131.
⁴ Там же. — №7-8. — С.135.
⁵ Там ж. — С.129-131; Винниченко В. Відродження нації. — Т.3. — К., 1990. — С.94-96.
⁶ Скоропадський П. Слогади (кінець 1917р. — грудень 1918 р.). — Кий-Філадельфія, 1995. — С.295.
⁷ Грищенко А.П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 р. — початок 1919 р.). — К., 1993. — С.28.
⁸ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. — Т.3. — Прага, 1921. — С.113.
⁹ Скоропадський П. Слогади... — С.303.
¹⁰ Там же. — С.298; Деникін А.І. Гетманство і Директорія на Україні // Революція на Україні по мемуарам більшів. — К., 1990. — С.161-162.
¹¹ Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. — К., 1994. — С.163.
¹² Нова рада — 1918. — 16 листопада.
¹³ Пономарська-Василенко Н. Історія України. — Т.2. — К., 1994. — С.507.
¹⁴ Скоропадський П. Слогади... — С.304.
¹⁵ Там же. — С.305.
¹⁶ Винниченко В. Вказ. праця. — С.107.
- ¹⁷ Скоропадський П. Слогади... — С.305.
¹⁸ Шаповал М. Вказ. праця // Вітчизна. — 1996. — №7-8. — С.135-136.
¹⁹ ЦДАВО України, ф.1429, оп.1, спр.13, арк.1.
²⁰ Винниченко В. Вказ. праця. — С.110-114.
²¹ Наша справа. — 1918. — 19 листопада.
²² Історія української війська. — Т.2. — К., 1993. — С.452.
²³ Скоропадський П. Слогади... — С.377.
²⁴ Удовиченко О. Україна у війні за державність. — К., 1995. — С.47.
²⁵ Деникін А.І. Указ. соч. — С.162.
²⁶ Там же. — С.161-162.
²⁷ Назарук О. Ріх на Великій Україні. — Відень, 1920. — С.25.
²⁸ ЦДАВО України, ф.1429, оп.5, спр.4, арк.7.
²⁹ Коновалець С. Причини до історії української революції // Київ. — 1991. — №10. — С.116.
³⁰ Омелянович-Гавленко М. Українсько-польська війна, 1918-1919. — Прага, 1929. — С.7.
³¹ Держархів Дніпропетровської області, ф.615, оп.1, спр.3, арк.2.
³² Гражданська війна на Україні. 1918-1920. Сборник документів і матеріалів. — Т.1, кн.1. — К., 1967. — С.434.
³³ ЦДАВО України, ф.1429, оп.1, спр.12, арк.14-16.
³⁴ Рибалко І.К. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. — Харків, 1962. — С.49.
³⁵ Скоропадський П. Слогади... — С.377-378.
³⁶ Мирчук П. Українсько-московська війна (1917-1919). — Торонто, 1957. — С.70.
³⁷ ЦДАВО України, ф.57, оп.2, спр.254, арк.1.
³⁸ Шаповал М. Вказ. праця // Вітчизна. — 1996. — №5-6. — С.130.

Андрій Гошуляк

Причини антигетьманського повстання під проводом Директорії

Як не дивно, але дане питання належить до числа не лише недостатньо, але й суперечливо висвітлених у науковій і мемуарній літературі.

Прагнучи виправдати доцільність і навіть довести закономірність повстання проти гетьмана П.Скоропадського, апологети Директорії, представники українських соціалістичних партій у своїх працях (переважно мемуарного характеру) називають кілька його причин. Найголовніші з них: проголошення гетьманом 14 листопада 1918 р. грамоти про федерацію з Росією, незадоволення селянства аграрною політикою режиму і його каральними акціями, заборо-